ПРОТИ СИЛИ НЕ ПОПРЕШ; З ЧИМ РОДИВСЯ, З ТИМ І ВМРЕШ

І

Хороший цей світ, не надивитись, не налюбуватись на його, такий хороший. Широкий цей світ! Ні кінця, ні міри йому немає, хіба бог один знає; а біди в ньому, аж тісно: де ступиш, то або наступиш на псяviру, або спіткнешся; а минеш одну, друга нагибає, як не десять за одною. Хороший цей світ, та погано жити в світі. А хотівши вигнати біду з світа, треба попереду звести страшний суд, аж він вижене її; бо перепалить, переварить ввесь мир і всі закутки. Аж там біді кінець! А тепер!.. От нащо вже жінка! Приятель до гробу!.. А піди ж! Як опіє біда жінкою, то й болячки не треба: сотому заказуєш — "не женись". Дивлячись на тебе, другий і собі каже: "не женюсь"; а, не хотячи, спізнається, не злюбившись, повінчається і самохіть живе з жінкою, що ввесь вік проголубкаються. А той і любиться, а жениться, то й світові не рад. Третій, збоку дивлячись, не знає, що думати, що й казати, хіба тільки, що кому в чім біда судиться, то все минеш, а того то вже ні.

От, для взору, жив собі пан в селі, як чашечка в меду, ні горя, ні біди не знав, а був собі панич. Батько вмер — ще він блазнюком був; та для пана це байдуже: з грішми і без батька долю знайдеш. А ще, непричком, як тепер! Гроші лучче за батька до пуття доведуть... Так і він. Вивчився, які-то ще в давнину й науки були! От умів підписатись та сяк-так по друкованому пролізе, то і вчений уже. Собою був парубок статний, багатий і добряча душа! То кожен батько, що мав дочок, наставляв на нього пазурі. А він все перебирав і вибрав таке лихо, що й каміння гризе. Правда, хороша була, хоч кури! Брова чорна, стан високий, лицем біла, голосиста, а коса руса, як шовкова, аж влискується. Хороша, та й годі. Та істне торішня писанка, що зверху хоч цілуй, а всередині і сокирою не втешеш, та ще й носа затикай. Як пізнала його натуру, що м'який собі чоловік, то й прибрала в свої руки, а сама гайда по садку з паничами. "Гуляла б собі! Ну, гуляй, коли тобі забагається! гедзкайся! та нащо ж надо мною збиткуватися?" — каже було пан. А паня поб'є-поб'є та ще і в

льох замкне; нагодує оселедцями та в'ялою рибою тощо і пити не дає. Поверх всього ще й сама сяде перед льохом на дзиглику та й виспівує — та ще так гарно, що й соловейка глушить! да все таких підбирає, щоб йшли проти чоловіка, що він назаперті, а жінка на своїй волі дознає всякої долі.

От так, як бачите, він сім літ бідував. Ні дітей не було, нічого аж на восьмім року послав господь сина. Зараз мати на мамки його віддала, а сама по-давньому догори головою пішла. Вже тільки чоловіка не замикала, а приставила до дитини: "Доглядай,— каже,— мого сина, бо як буде плакати абощо, то кожну сльозинку його на тобі десятками відіб'ю!.." Горе бідному панові, та й годі! І кінця не видати.

Сидить пан, дитину колише. А надворі аж дух радується: прийшов березозоль98 і весну за собою привіз. Сонечко гріє, береза зеленіє; Біг розіллявся — ліси позаймав, що чуть верхи видно. Теплого Олекси вже минуло, і великдень на воротях став. Добрі люди давно вже посповідалися й забули, а паня тільки до сповіді тоді задумала, та ще й на той бік забаглось її.

— Не їдь, жінко, бійся бога,— пан просить,— а то ще дитину осиротиш.

— Говори, Грицю, богородицю... Ти своє знаєш, а я своє.

Замовчав пан, а паня казала коня запрягати та й поїхала... Треба знати, що в тім селі порон не ходить, бо не було прикмети на пристань, а ходив вгорі верстов за п'ять проти води, вже в другім селі і в другім панстві. На цей перевіз і поїхала вона. На тім боці засиділась у ксьондза, що ген-ген сонечко з полудня звернуло, як прийшлось додому збиратись. Хурман просить: "Не їдьте!" Ксьондз просить, а вона: "Поїду та й поїду!" Це не те, що дитина слухняна або крепак нещасливий, що не їдь, то й мусить послухати; це була паня та ще яка! й богові з дороги не вступить було. Да поки зібралась, поки що, поки за дільниці99

виїхала, то й сонечко спочило; поки на великий шлях вибились, то й зовсім смеркло. Трохи ще й приморозок взяв, як то весною буває, що саме погано їхати. Брьохаються вони; а місяць пливе по небі, присвічує та наче осмішкується, що такою бідою їдуть, аж іскрить, присвічує. Спускаючись до пристані, заїхали вони в тінь — по той бік Богу скала-гора, дерев'я зовсім місяць заступили, якось так, що тінь б'є аж на цей бік да навскіс, клином; гора така — щовб.

— Подавай порон! — гукнув хурман з пристані, і луна розійшлася: "-ай порон,— озивається, —ай порон..." Сумно стало хурманові, тяжко йому на душі!.. У як у ярмо лізти, так йому на порон не хотілося, наче його душа вже чула. А пані собі розляглась — все любила з облігами — і байдуже їй.

— Подавай порон! — гукнув хурман другий раз. Заманячіли по тім боці, і чути — шости грюкотять. А Біг пливе собі та береги лиже, аж запінився.

— Злізьте, пані,— заговорив порончик, як з'їхали вони на порон.— Тепер година,— каже,— небезпечно.

— Зась! дурню,— гуконула пані,— гляди свого носа, а мене розуму не вчи.

— Пані! Час на часу не стоїть!

— А звісне діло, відказала вона,— що не стоїть час на часу: от і ти — то не битий ще, а не замовчиш, скажу нагаями дати.

"Хай же тобі цур! — подумав порончик.— Я своє зробив, не буде гріха на душі, як що до чого".

Та й рушили на воду.

Серед Богу вода гребенем встала, гадюкою в'ється, що то береги високі, а там зараз і гори з обох боків, то ніде розгулятись. І збилась вже бистра на середині та, наче звір лютий, скалу гризе, хлюпається, дереться, білі хвилі гонить та реве-реве!

Саме до цього місця пригнали порон, а тінь і урвалась; місяць на цілий вид так і викотився з-за гори та білим стовпом по воді скаче. Коні сполохались — фррр! та назад і рвонули. "Ай! — скрикнула пані, і тільки хвиля чмокнула. Хитнувся порон і пішов кружала за водою; порончики наче остовпіли. "Jezus-Marya!"100 — скрикнула паня, вигулькнувши, і тільки мигнуло поперед очі.

— Човна! човна! — закричали з порона. А човна нема — на пристані був і то дірявий; сказано: порон жидівський, то яка там може бути справа? Поки дали знати в село, поки рибалки позбігалися та свої човни позволікали, що бог знає де по кручах на припоні стояли, то вже пора було не рятувати, а потопляників шукати.

— Диви! диви! щось з води лізе,— закричали всі, як побачили, що наче коні з води лізуть... А то і справді — були коні, і ридван ззаду, і хурман сидить — як замотав руки в віжки, так і вмер, що не розмотав, а захвартушився, то вода його не знесла, а паню знесла вода.

Закинули рибалки раз-другий сітями і витягнули паню та й прибили кілочком до кручі за сукню; і вона, що за годину так грізно відповідала на добру раду, без духу, без хуху, як поплавець на воді, гойдається попід берег. А коса, така хороша, стелиться по воді за бистрою, і в ній рибка грає. Жаль вроди тої пані, що така паня хороша була, та здалось на наругу! Збігаються люди, зглядаються, що брова чорна, як вуголь, рівна, як пузликом вивів, а на біле лице вже моравиця виступила, і посиніли рожевії губи, що так гарно цілувалися, і завмерли ті писки, що так любо осміхалися... А душа ж де?... Може, душа тут же літа при воді та на своє тіло поглядає: "Яка ж погана колода!" — каже...

Приїхав сільський пан, дали знати і чоловікові цієї втопленої, та й на другий день, чуть на зорю, взяли паню в домовину і повезли додому, а там у Ладижин ховати. А хурмана закопали при березі, жінка на який-такий хрест постаралася та гіркими слізьми заливалася і вмерле тіло сполiскувала; та голосила над ним — голосила! аж гілля гнеться.

II

Втопився хурман, збулась жінка чоловіка, втопилась пані, збувся чоловік жінки, та збувся ж і біди з хати! Як поховав паню, то мало аж навприсядки від гробу не йшов.

— Слава тобі, господи,— каже,— що я збув біду з шиї! То постій же тепер! — каже,— дам же я свому синові науку, що піде слава на ввесь світ, такий щасливий буде! Якби й мене були на розум учили, то й я не знав би був біди, був би не женився.

Купив хутір в лісі, збудував хату і засадив туди свого сина — місячну дитину — межи самі хлопці. Та як він був ще цицьковий, то пан нагнав щось зо три дійних корови, накупив мізюків101 і казав годувати.

— А жінка,— каже,— не то щоб ногою не була й коло хутора близько, а навіть як хто згадає про жінку, що є вона на світі, то в гріб ужену.

— Добре, пане! — озвались парубки і взяли панича на свої руки.

От і росте хлопець як вода, як зелена лобода в полі, так він у лісі. А пан приїде — подивиться, скаже то се, то те, зробить порядок, по своїй голові, та й поїде додому. І ген-ген знов довідається. Далі почав і частіш навідуватись, почав синка й до науки привертати. Той і вчиться, і читає вже, от вже й розуміє, що читає. А пан все йому толкує на своє, що тільки й людей на світі, що хлопці та чоловіки; а як прийдеться, що треба жінку згадати, то на ню гори верне — та й годі. І образків таких доставав, що йшли йому до ладу. Так і хлопці навчали панича, то він і

вірив, що жінка й злидні — то все одно. А батько аж в гору росте, що син буде щасливий, бо не тямить світові ладу — тільки й знає, аби йому їсти досить; а голий, то й голий, а босий, то й босий — йому зарівно.

На чотирнадцятім року, чи що, прийшло паняті в голову, звідкіля він взявся на цім світі. Думав-думав та й нічого не видумав, хоч думав, може, й немалий час; то взяв та й питає в хлопця: "А ти, чуєш, не знаєш, звідкіль я взявся?" Пан учив, що хлопці для його потіхи на світі, для послуги, сказано: попихачі. Того він і каже: "чуєш", а не "брате".

— А звідкіль взявся? З землі виріс! — каже той.

— Як-то з землі?

— А так з землі, та й годі. Як гриб, так і ви.

— А ти ж як?

— Я маю маму.

— Що то за мама?

— Мама, та й годі — сказано: мама, то чого ж більше.

— То ти маєш маму,— панич каже,— а я ні.

— А ні,— озвавсь хлопець.

— То й, кажеш, з землі виріс, як гриб, а ти маму маєш... гм!.. маму... А ті решта хлопці також мають маму?

— Мають і вони,— відказав хлопець.

— То тільки я виріс з землі, як гриб, а ви всі маму маєте... Чого ж я можу ходити, як і ви, а гриб не ходить?

— Бо ви живі, а гриб неживий, бо він приріс до землі, а ви то ні.

— Чому ж я не так, як гриб, що росте і не ходить,— так і пропаде, що сам по собі з місця не зрушиться. Коли ж я ожив, чи, може, я живий і з землі виріс?

— Ото це! — каже хлопець,— така пора настала, що треба було ожити, то ви й ожили. А попереду вас не було, і ви були неживі.

— Коли ж та пора була, коли минула? Як це діялось?

— А так,— хлопець каже,— пан поїхав собі на полювання, а прийшов додому,— дитина знайшлася — хлопчик, як качав. Пан зараз же почав того сином звати, набрав хлопців і казав сині годувати. То цей хлопчик був ви, а то ми, а то ваш папонька — пан. От і вся штука. Більше я не знаю і не питайте.

Не задовольнився панич, ходить, думає та й видумав: "Може, воно так і справді є, що я виріс, як гриб, а вони мають якусь маму; бо вони невільники, а я пан, та нащо мені мама? Та, й що воно таке та мама, що я її не знаю і ніколи не бачив? Мабуть, у мене і справді мами не було й нема. На щось воно і мама якусь..."

Так і забув, і повірив, що пани з землі виростають, як гриби, а люди то ні,— якусь маму мають попереду. А вона десь їх бере, щоб пани мали ким послуговуватись... "Мабуть,— видумав панич,— мама, що вони називають,— то чи не доля панська часами абощо, коли дбає, щоб панам па робітника не збувало..."

От вже паничеві і вуси засіялись, далі вже таки й густенько зачорніло попід ніс, як приїздить батько в ліс. Поговорив з паничем і

побачив, що він не тямить світові ладу, та й давай підбріхувати, що пан, каже, зовсім друге діло, а не пан зовсім друге. "Ці мають маму,— каже, — а та мама, як коробка, що в ню треба сипати що-небудь — от зерно абощо — так і мама. А пани мами не потребують; вони й без мами родять".

— А без батька? — панич запитав. Пан гикнув, а хлопець підхопив: "Ого-го-го! Скільки панів без батьків на світі!.. і град би їх не перебив, що по місті собак душить".

— Зась, дурню! — гукнув пан,— тебе не питають! Без батька,— каже,— бува пан, як батько вмре.

— Ага,— озвавсь панич. А хлопець каже: "І я так думав сказати, що як умре пан, то панич і без того вродиться — без пана,— без батька нібито, так собі бува падалишний, самосійка, значиться".

— Гляди,— каже,— свого носа, бо втру,— гукнув пан. Хлопець шурнув у двері, а пан почав далі щось там городити та все на свою руку горне. Але думає собі: "Треба ж таки йога з лісу колись вивести, бо не сьогодня-взавтра очі заплющу, тоді що? З торбами піде, чи що? А села ж як?" То й казав коні запрягти, взяв сина і повіз просто до міста.

— Куди ми їдем? — питає панич.

— До міста, сину,— каже тато.— Ти ще не був у місті — побачиш, які там дива! Коники повироблювані, песики не живі, а як живі брешуть, кремінння, кресала, що багаття крешуть, тютюн, всякі крами, всякі ласощі... Сказано: в місті.

А панич так слухає. "Ото,— думає,— надивлюсь на ті дива! налюбуюся, які-то вони, що я їх зроду не бачив".

От і до міста в'їхали. Панич все розглядає та розпитує: "А то що? а то? а то?" Батько все розтолковує і завів аж у крамницю — то-то йому подобається... Да йому все подобалось — і то гарне, а то ще краще, а то ще. Купувати ж нічого не купує, тільки ріжків щось з хунт купив, і то сам батько.

Так проходили вони до самісінького вечора, що син все розпитував, а батько все розтолковував. Поки ж було тісно, як на ярмарку — сказано, то нічого; да от і сонечко сіло, на ярмарку зрідло, і так гарнесенько надворі — ні пече, ні холодно — саме гуляти. То панства й висоталось на місто, наче з рукава його висипав. Та все такі повбирані — куди-куди! І панянок гурточок іде — хороші, як ягідки, да перещеплені, як оса, на стану погойдуються. А панич і завважив й та й розглядає.

— Оввa! — озвавсь батько і каже: — Тікаймо сину! — і майнув собі.

— Чого, тату, втікати? — промовив син, і собі за батьком, аж підбігцем.

— А он! Не бачиш? — показує на панянок.

— Та я бачу, тільки не знаю, що воно за диво таке.

— Покуси, сину, покуси! Втікаймо!

І пішли. А панич все приглядається, аж стає та придивляється, і заговорив:

— То це ті покуси, тату, що ви говорили мені?

— А це, сину! — озвавсь пан,— то від них все зле на світі.

А син озвався:

— Хоч вони й покуси, папонька, а проте хороші собою. Дивіться — які чорноброві та білолиці! А як бадьоряться!.. І щось жебонить собі — га-а-а!.. Папонька! Чи бачите? І сміється — га-а-а!..

— Та я вже бачив їх не раз! і знаю, що вони й гарні, і все. Спочатку навіть і добрі видаються, а як уже спійме й в свої руки, то и годі не знає — мучить.

Панич слухав і не слухав; його все кортіло зачепить покусу, та не знав як. То він і заговорив до тата:

— А їх,— каже,— за гроші можна достати?

— Чому ні!

— То купіть мені! — кинувся панич, як опарений.

— Цур тобі! А це нащо? Ото це! Для чого вони тобі?

— Одну лиш, тату, я більше не хочу! Оту чорноброву, що біле личенько та карії очі.

"От тобі й вивчив! — дума собі тато,— пропав хлопець, та й годі..." І ходить сам не свій, мало не плаче, а син все своє та й своє: "Купіть, папонька, покусу..."

Що тут робити?! Завіз батько ізнов до лісу та ще строгіше заказав про жінок не говорити. Да панич і сам про жінок не згадував? А все лиш про покуси, про дівчат, значиться. І таки женився і жив, ще й куди як добре!..

Отаке-то диво цей світ! Що б, здається, хлопцеві обійтись? І батько на те ж вчив! Та ба — проти сили не попреш, з чим родився, з тим і

вмреш... І підчепить інший біду, що неабияк і скараскається; а другому, то карай, боже, і повік: з жінкою щастя, як рукою пригорнув. Тим-то я й казав, що, дивлячись збоку, не знаєш, що думати, що й гадати.

О дівчата-дівчата! Бодай же вас опанувало! Нема добра, як дівчина, та нема ж і лиха, як вона!..